

Gdje je nestala Božica Majka - ženski motivi štovanje kroz razdoblja

---

Pumper, Chiara

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:032123>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU
ODSJEK ZA KULTURU, MEDIJE I MENADŽMENT
SVEUČILIŠNI PREDDIPLOMSKI STUDIJ ZA KULTURU, MEDIJE I
MENADŽMENT

CHIARA PUMPER

GDJE JE NESTALA BOŽICA MAJKA: ŽENSKI MOTIVI I ŠTOVANJE KROZ
RAZDOBLJA

ZAVRŠNI RAD

Mentor: prof. Nebojša Lujanović

Osijek, 2024.

Sažetak

Od samih početaka čovječanstva čovjek ima potrebu vjerovati. Stvari koje nije mogao objasniti predočavao si je kao božansku prisutnost, a kako se mijenjao svijet, mijenjale su se i njegove ideje božanskoga. Prva religija poznata čovjeku bila je štovanje Velike Majke, majke zemlje koja je hranila i čuvala sva ljudska bića. Međutim, pogledamo li u svijet tijekom stoljeća, možemo vidjeti kako se ni božicama, a ni ljudskim ženama ne ukazuje poštovanje koje su jednom imale. Postavlja se pitanje što se, i zašto se, moglo dogoditi?

Ovaj završni rad opisat će razvoj matrizma i matrijahalne religije tijekom povijest. Od prvih spominjanja Velike Majke do gubljenja snage i njene pretvorbe u jednoga Boga kojeg poznajemo danas, rad će se pozabaviti razlozima njezina nestanka i povratka elemenata ženstvenosti u modernom svijetu. Dotaknut će se i odnosa društva prema ženama kroz povijest i kako je religija utjecala na opću ideologiju društva. Na koncu, spomenut će se stanje u svijetu danas i povezat će se trenutna ideologija sa stanjem religija i uzrocima promjena.

Summary

From the very beginnings of mankind, man has had the need to believe. He reimagined things he could not explain as a divine presence, and as the world changed, so did his ideas of that divine. The first religion known to man was the worship of the Great Mother, the earth mother who nourished and protected all human beings. But if we look at the world through the centuries, we can see that neither goddesses nor human women have been shown the respect they once had had. The question arises, what could have happened, and why?

This final paper will describe the development of matrisma and matriarchal religion throughout history. From the first mentions of the Great Mother to losing her strength and her transformation into the one God we know today, the paper will deal with the reasons of her disappearance and the return of elements of femininity in the modern world. It will also touch on society's attitude towards women throughout history and how religion has influenced the general ideology of society. Finally, the state of the world today will be mentioned and the current ideology will be connected with the state of religions and the causes of change.

Sadržaj

1. Uvod.....	4
2. Prvo štovanje Velike Majke	5
2.1. Priroda, majke, i kako su povezane	5
2.2. Povijest i razvoj vjerovanja prije nastanka civilizacije	6
3. Mezopotamija, Egipat i razvoj politeizma	7
3.1. Ištar	7
3.2. Preuzimanje patrijarhalnih struktura - od Egipta pa nadalje	8
4. Mitologije kao odraz stvarnosti.....	9
4.1. Povodi razvoja patrijarhata	9
4.2. Mitologije u službi muškarca.....	10
4.3. Uloga obitelji u represiji ženske slobode.....	11
4.4. Gubitak svjetovne moći	12
5. Monoteizam i kako je Jedan Bog utjecao na položaj žene.....	14
5.1. Brisanje zadnjih tragova matrizma.....	15
5.2. Ukradeni ženski elementi u službi nove religije.....	16
5.3. Kršćanstvo i nove promjene fokusa.....	17
6. Ista religija, drugačija vremena	20
6.1. Sudar istoka i zapada	20
6.2. Progoni vještica i problematika zdravstvenog sustava.....	20
6.3. Revolucije muškarcima, ženama crkva.....	22
6.4. Industrijska revolucija i dva svjetska rata.....	23
7. Moderno doba	25
7.1. Neopaganizam	26
7.2. Izumiranje tradicije, novi svjetski poredak	28
8. Zaključak.....	29
8. Literatura	30
9. Popis slika	33

1. Uvod

Prvi ostatci čovječanstva koje smo našli, a koji nisu vezani za puko preživljavanje, bili su dijelovi religijskih obreda. Kipovi i mjesta obreda, crteži i simboli, sve nas to upućuje da je religija oduvijek neizostavan dio ljudskih života. Okruženi svijetom koji nisu znali objasniti, okrenuli su se božanskom u potrazi za spoznajom, a božansko su nalazili svuda oko sebe - u prirodi, u životu i smrti, rađanju i umiranju... Ne čudi, stoga, što je prvo zapamćeno božanstvo bila upravo Velika Majka. Personifikacija prirode koja je davala i uzimala, hranila i oblačila, i bdjela nad ljudskim rodnom tisućama se godina zadržala kao glavno božanstvo staroga svijeta.

Ali gdje je ona danas? Je li nestala ili se pretvorila u današnjeg Boga monoteističkih religija? Kako je to utjecalo na ljude, i posebice, na žene koje su živjele u doba takvih promjena? Kako utječe na čovječanstvo danas, i možemo li njene ostatke još vidjeti u svijetu oko nas? Možemo li predvidjeti što nas čeka u budućnosti?

Odgovore na postavljena pitanja, kao i na brojna druga, dat će ovaj završni rad.

2. Prvo štovanje Velike Majke

2.1. Priroda, majke, i kako su povezane

Na početku bijaše priroda, i priroda posvuda bijaše ista.

Na početku bijaše Velika Majka, i ona, također, bijaše ista.

Zašto je tomu tako? Odgovor nudi fenomen koji se popularno naziva "psihičkom jednakosti" (Mackenzie, 2013). Ljudi, tvrdi, bez obzira gdje se na svijetu nalazili, uvijek dolaze do istih zaključaka u počecima religije. Najpoznatiji primjer toga je sveprisutni motiv ptica i zmija, ali ono na što će se ovaj rad fokusirati bit će kult Velike Majke.

Zamislimo li svijet u doba prapovijesti, čak i prije otkrića kotača ili vatre, možemo sa sigurnošću govoriti o dvama motivima koja su posvuda bila ista, a koja su dovela do razvitka prve religije - rađanja, i hrane. Hrana je dolazila iz zemlje, toliko je bilo jasno, ali otkud dolaze životinje, ili čak ljudi, plemenima tog doba dugo je bila nepoznanica.

Prije pripitomljavanja životinja, poveznica između spolnog čina i rođenja lako se mogla previdjeti zbog vremena koje je prošlo između njih. Uzmemo li u obzir i činjenicu da nije postojao uređeni sustav i da je seksualnost bila slobodna i prakticirana s mnogobrojnim partnerima, lako je vidjeti zašto je prvi čovjek žensku sposobnost rađanja smatrao božanskim darom.

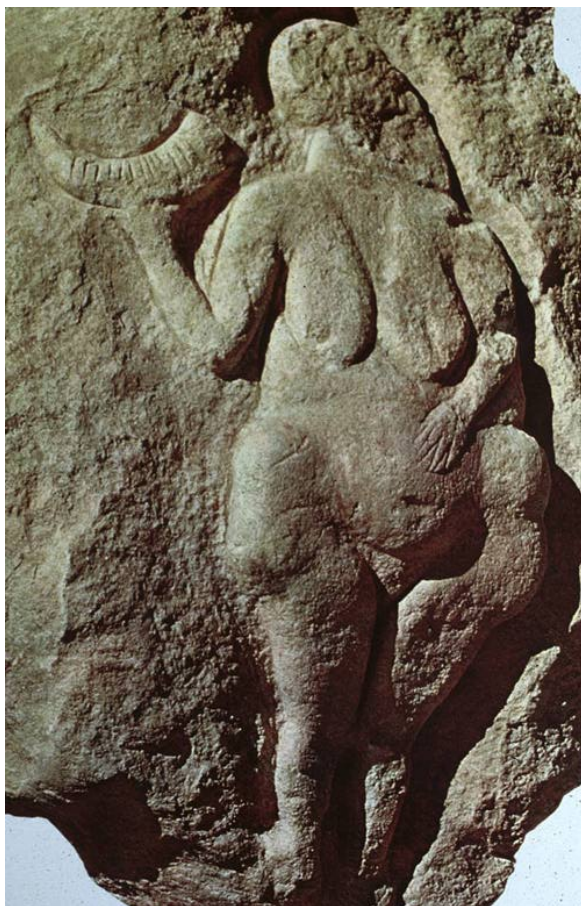
"Iz toga doba potječe dobivanje imena po majci, a ne po ocu, budući da se zbog neurednog općenja žena s više muškaraca nije moglo ustanoviti tko je otac. (...) Majke su znale da su dijete rodile, ali ne i kako su ga začele", kaže dr. Stanislav Feldman (2012: 86) u svojem djelu *Sudbina Evinih kćeri*. Kako nije bila poznata uloga oca, djeca su se prepoznavala po majkama i pripadala svima - u odgoju je sudjelovala cijela zajednica. Takav se pristup (nazivanje djece po majkama) naziva matrizam, a bio je uobičajena praksa većine starih naroda. Majke su bile srž plemena, one koje su čuvale "iskru života". Kao simbol plodnosti štovao se Mjesec, jer su njegove mijene "pratile" ženski mjesečni ciklus

Na isti način na koji je zemlja svake godine rodila plodom, hraneći ljude, zemaljske su majke na svijet dovodile nove članove plemena i hranile ih iz svojih prsa. Kiša i sunce hranile su vegetaciju, životinje i ljudi umirali su i rađali se, a čovjek je živio u skladu s prirodnim zakonima ili umirao u borbi protiv njih. Ne čudi, stoga, što se u većini svijeta na početku pojavilo isto vjerovanje u Veliku Majku, zemlju hraniteljicu, nebesku majku kao antitezu zemaljskima (Armstrong, 2005.)

2.2. Povijest i razvoj vjerovanja prije nastanka civilizacije

Velika Majka, personifikacija prirode i Majka ljudi i svijeta, od davnina se štovala u zemljama od Turske do Središnje Amerike. Ona je božanstvo (iako se tad još ne spominje pod nazivom “božica”) od kojeg sav život potječe, od koje dolazimo i u koju se smrću vraćamo. Vjeruje se kako su prvi kipići u njezinu čast, takozvane Venere, pronađeni u Turskoj već 75 000 g pr.Kr., a neki od danas najpoznatijih primjeraka sežu od 40 000 g.pr.Kr. (Venera iz Hohle Fels) do 24 000 g.pr.Kr. (Willendorfska Venera). Sve su imale velika, okrugla tijela.

Slavile su plodnost i sigurnost od gladi, novi život i opstanak kojem su ljudi u tom dobu stremili. Bile su simbol prirode, ali i simbol majčinstva. Ljudska seksualnost u primarnim se mitologijama, dakle, poistovjećivala s božanskom silom stvaranja i oplodnje zemlje, a čak i rana Biblija spominje obredne orgije sve do 6. st. pr. Kr.. Razvojem civilizacije, “Velika Majka” prvo postaje “Velika Božica” (u otprilike 7.tis.pr.Kr.), a potom, ovisno o području, dobiva i osobno ime specifično za lokalnu mitologiju.

Slika 1: Venera iz Laussela
Izvor: neo-paganism.org

3. Mezopotamija, Egipat i razvoj politeizma

3.1. Ištar

Najpoznatija, a za pregled razvoja i najpogodnija božica starih religija jest Ištar, odnosno Inana. Vladarica zemlje i raja jedna je od najmoćnijih ženskih figura svjetskih mitologija, što ne iznenađuje uzme li se u obzir da je ona izravna nasljednica Velike Majke.

Inana, Ili Ištar, slavila se u Mezopotamiji, među Akadanima i Sumeranima, pod različitim imenima ali s istim obilježjima. Božica plodnosti, ljubavi i rata imala je mnoga lica, a njezin razvoj može nam poslužiti i kao vremenska linija prijelaza s matrizma na patrijarhat. (Mackenzie, 2013.)

Prva promjena događa se u načinu na koji ljudi vide djelovanje božice. Poznat je mit o silasku Ištar u podzemlje, tijekom kojega vegetacija na površini zemlje umire i ponovno se “rađa” pri njezinu povratku iz tame (motiv koji je kasnije preuzela grčka mitologija). Osim što daje hranu, ona je i uzima, u njoj je ravnoteža između života i smrti.

Ištar je i osvetoljubiva - prateći narativ u kojem bogovi iz dalekih, mističnih figura postaju sve bliži ljudima, Ištar u nekim od najpoznatijih mitova pokazuje svoj bijes. Osvećuje svoje sinove nakon njihove smrti, donosi uništenje i općenito predstavlja nezaustavljivu, krvavu svetu silu koja uništava koliko i daje, hrani ali i uzima.

Narativ se s vremenom mijenja na gore. Ištar gubi svoje “majčinske” vidove i postaje uništavateljica kulture, to jest protivnica ljudi. Ovaj fenomen može vremenski popratiti u “Epu o Gilgamešu” 2000 g.pr.Kr. Prema predaji, božica Ištar zavodi Gilgameša, navodeći ga da postane jedan od njezinih brojnih ljubavnika i primi njezine darove. On je, međutim, odbija. Govori joj kako su svi njezini bivši ljubavnici loše završili, a on ne želi biti izdan. Gilgameš ne doživljava civilizaciju kao tvorevinu bogova i odbija “ruku božice”, tj. odbacuje ovu njezinu verziju. Dakle, iako je Ištar i dalje prisutna, njezina moć gubi značenje, postaje nevažna i prezrena. Slobodna seksualnost i mnoštvo ljubavnika postaju predmet poruge umjesto društvene norme - nešto više o tome govorit će se u sljedećim poglavljima. “Još 2300.g. pr.n.e. sumerski veliki svećenik napisao je pjesmu “Veličanje Inanne” u čast vrhovne božice Innane, vladarice neba. Nije postojala samo vrhovna božica, u to vrijeme je i poglavar svećenik uvijek bila žena, vrhovna svećenica. Vrhovnu žensku božicu Inannu tek je kasnije zamijenio vrhovni muški bog Anu, a vrhovnu svećenicu muškarac.” (Feldman, 2012: 63) Na koncu joj je ime ili promijenjeno (iz Ištar u Aštar, Inana u Anu...) ili zabranjeno naredbama Boga Oca monoteističkih religija.

3.2. Preuzimanje patrijarhalnih struktura - od Egipta pa nadalje

U doba razvoja Egipta patrijarhat doseže novu razinu razvoja. Ostaci matrizma i dalje su prisutni, ali obredno prelaze u domenu muške vlasti. Djeca su se i dalje priznavala po majci - pravo nasljedstva prednost je davalo kćerima, pa je prilikom krunidbe kralj još dugo nakon nastanka civilizacije morao općiti s velikom svećenicom kao predstavnicom Vrhovne Božice, ili ženiti se svojim sestrama, koje su legitimno imale pravo na krunu (Feldman, 2012).

Majka Božica do tad je već razlomljena na nekoliko različitih božanstava. Egipat poznaje Nut, božicu neba i svemirskih tijela, i Iris - božicu mudrosti. Hathor, božica majka koja je na zapovijed boga Ra postala njegov krvnik, još je jedan njezin aspekt i upravo na njoj najbolje se vidi prijelaz u novi mitologijski kozmos u kojem je majka i žena podređena glavnom božanstvu. Ono je, pritom, u ovom razdoblju već postalo isključivo muško. U različitim dijelovima svijeta događa se sličan fenomen.

Majka Boginja gubi utjecaj sporim, ali temeljitim promjenama - prvo dobiva životinjske pomoćnike (obično dvije životinje predstavljene kipićima), potom ljubavnike od kojih jedan u sljedećem razdoblju postaje "suprug"; a on je postupno potpuno istiskuje iz slike. (Mackenzie, 2013.) U Aziji i Africi 1500.g.pr.Kr. mitologije i božanske "obitelji" potpuno preuzimaju muški bogovi. Ženska imena, ako su božanstva zadržana, zamijenjena su muškima - Ištar postaje Aštar, Agira se pretvara u Agnija, a potom se, s dolaskom monoteizma, pojavljuju Brahma, Jahve, Zeus, Jupiter...

Mnogi stari mitovi mijenjaju se i prilagođavaju - Indijska Sita dramatično se mijenjala, tvrdi Joy Magezis u svojim *Ženskim studijama* (2001: 104). Novi dodatci pričama stvorili su je pasivnijom i fokusiranom na dom.

4. Mitologije kao odraz stvarnosti

Žene diljem svijeta žive različita iskustva.

Istovremeno s represijom ženskih božanstava, žene se također postupno podvrgavaju novoj hijerarhiji. Na isti način na koji se Situ gura u ulogu majke i kućepaziteljice, ženama se ograničava kretanje i osobna sloboda. Ne drže li se “božanske riječi”, prijeti im se, lako bi mogle zaći u zlo.

4.1. Povodi razvoja patrijarhata

Sistematska i sveobuhvatna represija poput ove nije se mogla pojaviti ni od kuda. Prezrene ili ne, žene ipak čine 50% svjetske populacije, i prema tome sama pomisao da bi mogla postojati potreba da ih se natjera u podložnost nema nikakvog smisla. Moralo se, dakle, raditi o socijalnom uvjetovanju. Kako u novije doba piše Judith Butler (1990: 12), “rodne prakse u homoseksualnim i lezbijskim kulturama često tematiziraju “prirodno” u parodijskim kontekstima koji iznose na vidjelo performativnu konstrukciju izvornog i istinskog spola. (...) Za koje se još utemeljujuće kategorije identiteta - binarnost spola, rod i tijelo - može pokazati da su proizvodi koji stvaraju učinak prirodnoga, izvornoga i neizbježnoga?” Ipak, takav je poredak nastao i preživio nekoliko tisuća godina. Prvi, ali ne i jedini razlog tome, može se pronaći već u ranom djetinjstvu.

Na početku života ne poznajemo spol. Djeca do tri godine nisu svjesna sebe na dovoljnoj razini da bi uopće mogla pojmiti pojam spola, niti su dosegla stupanj razvoja u kojem će se njihova tijela po nečemu razlikovati od druge djece te dobi. Tek se u dobi od tri godine javlja prva svjesnost o spolu, govori nam znanost. I upravo u tom razdoblju u prahistoriji dolazi do problema (Feldman: 2012.).

Jednom kad steknu svijest o sebi, dječaci se više s majkom ne mogu poistovjetiti na isti način. Njihovo razumijevanje sebe kao osobe postaje apstraktno, nepotpuno. Imajmo na umu da se ovdje prvotno govori o društvima u kojima je otac zbog lova djetetu nedostupan. Dječak koji je dosegao određen stupanj razvoja nema se s čime usporediti, i stoga se ne fokusira na ono što jest, a nedostupno mu je, već ono što vidi oko sebe, dakle sve što nije. Jednostavnije govoreći, u umu mlade osobe dolazi do negacije svega ženstvenog u sebi, i afirmacije onoga što ga čini drugačijim.

Djevojčice, za razliku od njih, odmah imaju uzor. S majkama obavljaju sve poslove, dok su dječaci od toga izolirani i teže se snalaze jer nisu sigurni gdje pripadaju. Fokusiraju se na sebe, svoje potrebe i probleme. Žene se, za razliku od njih, brže snalaze i stoga su više orijentirane na zajednicu. One odmah preuzimaju svoje mjesto u njoj i s ostalim ženama sudjeluju u pronalasku hrane i u odgoju djece.

Žena je trudnoćom i formativnim godinama prirodno vezana za dijete. Da bi se ljudsko dijete rodilo u stanju spremnosti u kojem se rađa većina mladunaca u divljini, trudnoća bi morala trajati 22 mjeseca. Rastom lubanje, prijelazom na uspravan hod i smanjenjem zdjelice takvo što biološki postaje nemoguće. (Magezis, 2001.) Majka je, dakle, barem prvih godina nakon rođenja vezana za svojeg potomka. Otac, nasuprot tome, nema slične obveze - ali ima druge potrebe.

Dječak koji je u traganju za identitetom orijentiran na sebe, izrast će u muškarca koji “osvještava” pojam vlasništva. “Naše” postaje “moje”, a dijete koje pripada svima ne može naslijediti očeva blaga. Nastaje potreba da otac sazna tko je njegovo dijete kako bi osigurao da samo njegova krv dobije nasljedstvo, i, sukladno tome, uređena institucija “obitelji” koja će osigurati podjelu poslova između partnera i osigurati “zakonske” potomke kojima će ostati nasljedstvo (Armstrong, 2005.). Žena pritom nije važna - ona je nešto Drugo, drugačija od njega, i samo zbog toga u njegovoj slici svijeta zauzima drugačije mjesto od njega. Ženska seksualnost zbog svoje je moći bila opasna, i vezanje za jednu osobu koristilo je muškarcu ne samo zbog osiguravanja nastavka krvne linije, već i zbog kontrole koju je stjecao nad “mističnim silama” koje su mu bile strane - i prema tome opasne. Kako tvrdi Beauvoir, “drevna grčka filozofija (...) pokazala je da je drugost isto što i negacija, dakle Zlo. (...) Zato religije i zakonici ženu tretiraju s tolikim neprijateljstvom.” (Beauvoir, 1976: 95)

4.2. Mitologije u službi muškarca

Ljudska su društva, zahvaljujući otkriću zemljoradnje i plemenskog povezivanja, postajala sve istančanija. Ujedno je i potreba muškarca za kontrolom rasla, a kako samostalno nije mogao kontrolirati žene posegnuo je za Bogom. U jednom su tisućljeću sve svjetske religije jedna po jedna istisnule štovanje Velike Majke. “Svi ti sustavi i religije – judaizam, konfucijanizam, budizam, predstavljene su kao sveti plodovi božanskoga nadahnuća prenesenog s božanske muške moći na muškarce”. (Miles, 2009: 247) Pritom su se za stvaranje novih narativa koristilo nekolicinom različitih tehnika.

Za početak, božja objava i glas božanstava počeo se koristiti protiv žena, a u korist muškaraca. Grci su prvi došli na ideju da žensku sposobnost rađanja, ono što ih je dosad izdvajalo i davalo im prednost, okrenu u svoju korist. Prema Aristotelu, žena u činu stvaranja daje materiju, ali “ideju”, “misao” iza bića daje otac. On je stvaralački princip, “sjeme” koje žena - “zemlja”, samo prima i

neko vrijeme nosi u sebi.¹ Nastavljajući se na njega, Eshil je u svome djelu "Eumenide" svoju logiku opravdao riječima boga Apolona, i kao "dokaz" iskoristio primjer same božice Atene. Tijekom rasprave između bogova o ulozi majke, ona, koja je rođena iz glave Zeusa, govori u korist tvrdnji da je otac nositelj biti djeteta. Žene su, ako išta, samo nositeljice (Beauvoir, 1976.).

Istovremeno su mitovima mistificirali žensku samostalnost. Priče o Amazonkama, strašnim ženama ratnicama koje su samostalno vladale u "zemlji žena", dugo su vremena izazivale zgražanje i služile kao primjer "izopačenosti ženskog principa i izdaja majčinskog prava" (po Bachofenu, Wessel: 163) Ono što je zanimljivo jest da ih se često promatra u negativnom svjetlu upravo zbog načina na koji su tretirale muškarce. Različiti mitovi predstavljaju različite inačice, ali najčešća je ona o muškarcima robovima i sakaćenju muške djece koje je mladiće po odrastanju sprečavalo pobuniti se (Feldman, 2012.). Čak i u blažim verzijama mita muškarci se spominju tek kao alat za reprodukciju i obavljanje jednostavnih poslova - zanimljivo, ali činjenicu da su Grci svoje žene istovremeno tretirali na upravo takav način nisu ni na koji način smatrali zabrinjavajućom.

Štoviše, razlog da im ograniče slobodu i osude na život u stražnjim dijelovima doma nalazili su u produžetku mita o Amazonkama. Mislioci onog vremena zaključili su kako je pleme žena relikvija nekog starijeg vremena, poretka u kojem su žene vladale nad muškarcima. To je vrijeme očigledno prošlo, ali žene su sad, kako bi stvari vratile u ravnotežu, bile dužne pokoravati se muškarcima onako kako su to navodno činili muškarci za vrijeme njihove vladavine.

Mitove o Amazonkama na koncu je dočekala ista sudbina kao i brojne druge mitove - novi mit, u kojim su ih porazili Atenjani, označio je kraj ere mitološke, ali i svjetovne slobode žena.

4.3. Uloga obitelji u represiji ženske slobode

Prahistorijski pojam obitelji stvoren je, iznad svega, zbog prava nasljeđivanja. Podjela poslova svakako je bio dodatan bonus - muškarac je lovio, a žena skupljala i spremala hranu. Sustav je bio funkcionalan, ali nipošto se nije temeljio na ljubavi ili međusobnom interesu.

Razvojem civilizacija, pravo naslijeđa dolazi u prvi plan. Već je spomenuto kako su faraoni redovito ženili svoje sestre, ali i žene nižeg statusa nisu pobjegle ovakvoj sudbini. Štoviše, ondje gdje su muškarci "osvajali" nasljedstvo, žene su najčešće bile - osvajane. "(Muškarcu su) potrebni

---

¹ Ovaj narativ preživio je još stoljećima, a osim mitologije kao "dokaz" muške moć koristila se i znanost. "Nizozemac Hartsaker je 1694. napravio crtež čovječuljka skrivenog u spermazoidu, a 1699. jedan drugi učenjak objavljuje da je vidio kako spermazoid odbacuje svojevrsnu kukuljicu ispod koje se pojavio mali čovjek te ga je i on nacrtao." (Beauviour, 1976: 33)

nasljednici kojima će produljiti svoj ovezemaljski život tako što će im ostaviti u nasljedstvo svoja dobra, a oni će mu u grobnicu položiti počasti nužne za odmor njegove duše. Kult kućnih bogova nadovezao se na konstituiranje privatnog vlasništva i funkcija nasljednika ujedno je i ekonomska i mistična.” (Beauvoir, 1976: 94)

Žene su se kupovale iz vlasništva oca u vlasništvo muža, s time da je nakon isplate 50% cijene bio dozvoljen spolni odnos. One su bile sredstvo, a imati ženu koja će roditi sina bio je statusni simbol i osiguranje vlastitog opstanka, a iz stoljeća u stoljeće dopuštalo im se sve manje slobode. Cijena koju je muškarac plaćao služila je kao “naknada” njezinoj obitelji za posao koji žena više nije mogla odraditi u njihovu kućanstvu. “Uistinu možemo primijetiti da je zapostavljenost žena utoliko veća ukoliko je jača veza unutar obitelji. Položaj žena je redovito bolji ako se ona te veze može lakše osloboditi i ući u novu”, piše Weles (2004: 78). Odnos je bio čisto transakcijski, i tradicionalna “obitelj” kakvu poznajemo danas dugo je vremena ostala samo mit prema kojem se moralo stremiti.

Mit koji su, iznad svega, promovirale religije. Nastojalo se riječju bogova uvjeriti žene kako je brak sveta institucija, savez namijenjen rastu ljubavi, a njihove obveze prema muževima bile su zapečaćene riječima bogova. Otkup mlade spominje se i u *Starom Zavjetu*: “Sličan se slučaj spominje i u Bibliji, gdje je Jakob morao 7 godina raditi kod budućeg tasta kako bi “otkupio” Rahelu. Zanimljivo je, također, što se ovdje ni jednom riječju ne spominje pravo na seks.” (Feldman, 2012; 146)

Pri pokoravanju domorodačkih naroda znalo se događati da žene plemena, koje nisu živjele pod istim pravilima kojima su bile podvrgnute “civilizirane” žene, budu upravo najzačudnija stvar koju su osvajači vidjeli - žene ne samo da se nisu odmicale od njihovih pokušaja seksualnog napastovanja, nego su kojiput i same inicirale seksualne odnose. Takva seksualna sloboda osvajačima je bila upravo zastrašujuća, pa su takve žene brzo proglašene barbarskim bludnicama i različitim pogrđnim imenima. Činjenicu da su oni mnoge od tih žena također imali namjeru uznemiravati po svojim su standardima smatrali društveno prihvatljivima, i prema tome normalnima.

4.4. Gubitak svjetovne moći

Sve osobine koje se nisu uklapale u muškarčevu ideju svijeta odjednom postaju nepoželjne. Brojne su žene u povijesti trpjele isti tretman kao i njihove mitske predstavnice, a sve kako bi im se

oduzela moć. Njihove sudbine ispisivali su muškarci - njihovi muževi, očevi, braća... Kako pišu i Butler i Beauvoir, upravo je činjenica da su žene živjele

Kleopatra, koja je reformirala državnu upravu, dobila potporu grčkih i egipatskih podanika (pothvat koji nijednom vladaru 300 godina prije nje nije uspio), bila je lingvistica i znanstvenica svoga vremena, a pritom je uspješno vladala svojom zemljom. Ono po čemu je povijest pamti, međutim, njezina je - ljepota. Iako jedini umjetnički prikaz njezinog lika pokazuje kako je u najboljem slučaju bila prosječne ljepote, čini se kako povijest i njeni zapisničari ne mogu zamisliti da su se Rimljani bojali jedne žene, ako ista nije bila vještica, prekrasna ali opasna zmija koja je na neki način morala začarati sve oko sebe.

Isti se narativ nastavljao još stoljećima: "Ako je vladareva supruga igrala uticajnu ulogu, onda su je smatrali manipulatorkom" (Magezis, 2001: 40). Sigurne u sebe proglašavane su bludnicama, povučene i tihe bile su slabe. Većina njih, za širu sliku povijesti, na koncu je svejednako proglašena nevažnima.

5. Monoteizam i kako je Jedan Bog utjecao na položaj žene

Prijelaz sustava vjerovanja iz politeizma u monoteističke oblike uzrokovale su promjene koje čovjek nije mogao izbjeći, a u kojima mu postojeći sustav vjerovanja nije mogao pomoći. Ljudi su navikli oko sebe tražiti znakove božje prisutnosti; vremenske neprilike ili nesreće smatrali su znakom božanskog nezadovoljstva, a promjene oko sebe posljedicama nesuglasica među različitim bogovima. Dolazak novog, jednoga Boga, unijelo je novu dozu sigurnosti.

Novi Bog bio je svemoguć - ondje gdje su njegovi prethodnici imali domenu nad samo jednim aspektom svijeta, novom svemogućem Bogu pripadalo je sve. On se za svijet nije morao boriti, oduzimati ga svojim prethodnicima (kao u slučaju grčkih bogova i njihovog rata protiv Titana) ili se za njega žrtvovati jer stvaranje Mu je dolazilo prirodno. Njegova riječ bila je svepristuna, bio je apsolutan i potpun - čovjek nije znao razloge zašto se nešto događa, ali mogao je vjerovati da sve to dolazi s razlogom. Za razliku od politeizma, u kojem su često ljudi ovisno o zanimanju, životnim okolnostima ili mjestu stanovanja pripadali nadležnosti nekoliko hirovitih bogova koji su odlučivali o njihovu uspjehu ili manjku istog, monoteizam je ponovno donio ideju svemoćnog bića koje ima plan za sve što se događa, makar on čovjeku ostao nepoznat. Možda se i radilo o svemoćnom, strogom, osvetoljubivom muškarcu koji vlada čitavim svijetom, ali u tom povijesnom razdoblju takvo što nije zvučalo nimalo nerealno. Nove vjere bile su zapravo samo prudužetak postojećeg stanja, i novi alat za kontrolu niže rangiranih sudionika društva

“Religija je zato postala sredstvo za održavanje društvenog reda i poslušnosti, jer red je značio bezuvjetno pokoravanje nadređenima u klasnom sustavu. Religija je to postigla nametanjem pravila ponašanja, morala i mirnog prihvaćanja sudbine koja je volja bogova, čega su se bogati rijetko držali, ali se to striktno zahtijevalo od nižih klasa, robova i osobito žena.” (Feldman, 2012: 94)

Prijelaz na nove vjere, dakle, samo je dodatno učvrstio ženin položaj u društvu. Židovska religija naslijedila je mišljenje da žena u sebi nosi izvor života, svojevrsnu srž svog plemena, i stoga se svako odvajanje od njega smatralo svetogrđem zbog “onečišćavanja krvi”. Naročito u vrijeme prijelaza između starih i novih religija širio se strah da će dolazak nove žene u pleme dovesti do njegova uništenja zbog navodnog utjecaja koji su poganski bogovi imali na žene. Kolale su priče o demonskim dogovorima, nakaznoj djeci i brojnim drugim načinima na koje su došljakinje mogle “onečistiti” vjeru i naškoditi plemenu u koje dolaze. Iz Biblije čitamo o sljedećoj zabrani: “da ne bi uzimao njihove djevojke za žene svojim sinovima, da one - odajući se bludništvu sa svojim bogovima - ne bi sa sobom povele i tvoje sinove” (Biblija; Izl. 34, 17)

Bibilijska tradicija sve je do 9. stoljeća zahtijevala je da se žena ne odjeljuje od očevog plemena.

5.1. Brisanje zadnjih tragova matrizma

Čitajući *Stari zavjet*, lako je primijetiti kako se Božje intervencije događaju isključivo preko muškarca. Žene se kao samostalni likovi spominju gotovo isključivo kao primjer lošeg ponašanja: uzmimo za primjer Dalilu koja je izdala Samsona Filistejcima ili Lotovu ženu (kojoj se ne spominje ni ime!) koja se, pri izlasku iz Sodome, osvrnula unatoč zabrani i za kaznu bila pretvorena u stup od soli. Ako su pak ostale zapamćene kao službenice svojih muževa, tada im je nužno pripisano jedno ili više od tri “ženska” stanja, odnosno funkcije: oplakivanje, moljenje i divljenje. Svako od njih, naravno, služi samo kao reakcija na djela njihovih partnera ili samog Boga, a malo se zna o njihovim djelima ili životima izvan njihove povezanosti s muževom lozom.

Funkcija divljenja u svojim je početcima na neko vrijeme, u obliku klicanja i zaziva, uvedena u religijske obrede poput svetih misa i pogrebnih obreda. Međutim, čak i ovo smatralo se zabranjenim “ženskim” elementom i kler je veoma brzo sve slične oblike slavlja preobrazio u činove namijenjene oboma spolovima. Ironično je, stoga, što je toliko dijelova svetih knjiga prvotno pripadalo upravo matrističkim religijama.

Gledamo li danas svete skriptide velikih vjera, one nam neće biti jasno vidljive. Neke od njih potpuno su izbrisane. Okolnosti nekog razdoblja utjecale su na elemente vjere. Od vremena Grgura VI., kad je svećenicima nametnut celibat, opasnost ženine “izazovnosti” i njen nizak karakter još se strože opominju. Mnogim je elementima promijenjen narativ - u originalnoj verziji skriptide proroku Muhamedu objavile su se tri božice koje se nazivaju al-Lat, al-Uzza i al-Manat. Nejasno je u kojem se trenu promjena točno dogodila, ili što je za nju bio okidač, ali ono što je sigurno jest da se one danas spominju isključivo kao kušnja samoga Sotone. Redci koji su prvotno slavili objavu božjih riječi i prikazivali Muhamedovo slavljenje zamijenjeni su poukom o oprezu i zahvalnošću Proroka što je smogao mudrosti uvidjeti svoju grešku.

U židovskoj se tradiciji, isto tako, i dan danas spominje *shekhinah* - najlakše objašnjiva kao “božja prisutnost”, duhovni osjećaj koji prebiva u mjestima u kojima se odvija molitva. Riječ *shekhinah* zapravo se u Talmudu i ne spominje; najbliži prijevod nalazi se u stihu u kojem Bog obećava da će “boraviti” (*v'shachanti*) među ljudima.

Kabbalah, pak, govori drugu priču. Kabbalah se u judaizmu smatra svojevrsnim misticizmom, okultnim nastalim iz prvotne vjere (slično, ali ne i istovjetno kršćanskim apokrifima). U njima, *shekhinah* ima izrazito žensku kvalitetu. Uspoređuje ju se s majkom, sestrom, kćeri; ona je božji pandan ili, ovisno o tumačenju, njegova ženska energija. Smatra ju se jednom od deset božanskih

atributa, sefiota, gdje je povezana sa kraljevskom vlašću i ima ulogu posrednika između božanskog i materijalnog svijeta. Ona je bila najbliža ljudima, jer se njeni utjecaji vide posvuda u životu čovjeka i prirodi samoj.

Iako je dugo vremena bila brisana i gurana u sferu okultnog, shekhinah ponovno dobiva sve više pozornosti. Nešto više o tome govorit će se u sljedećim poglavljima.

5.2. Ukradeni ženski elementi u službi nove religije

Prijelaz na monoteističke oblike nije se dogodio tijekom noći. Mnogi običaji ostali su zapamćeni i igrali su važnu ulogu u svakodnevnom životu ljudi što su propovjednici novih vjera iskoristili. Ono što se nije dalo izbrisati, izmijenili su, adaptirali i pretvorili u dio svojega narativa.

Promjena je najvidljivija u redukciji i stapanju panteona u jednog Boga. Kako je prethodno spomenuto, više nisu postojale domene različitih manjih božanstava - najvažniji su dijelovi spojeni s ostalima i predani pod upravu Jednoga Boga. Neki su se detalji zadržali - iako više nema gromovnika, novoga Boga i dalje se asocijativno povezuje s olujnim nebom. Obredi žrtvovanja zadržali su se i po nekoliko stoljeća nakon uvođenja nove religije, a dokaz tome može se na više mjesta naći u Bibliji. Mnogi su stari mitovi i običaji jednostavno preneseni i prilagođeni novim okolnostima, a njihovo je podrijetlo ostavljeno na milost i nemilost vremenu.

Mnogi od uvezenih motiva postojali su još iz doba matrizma. Priča o postanku čovjeka od samih je početaka u većini nastanjenih teritorija bila ista - čovjek je oblikovan od prirodnih materijala, obično gline ili zemlje, a potom božanskom intervencijom dobiva život. Nekad je to dah, kojiput slina, nekad mu božanstvo na uho šapne riječi. Princip uglavnom ostaje isti.

Jedan od najpoznatijih, ali i najne očekivanih motiva prati se do Središnje Amerike i zaziva božici Chalchiuhtlicue: "Očisti ga (novorođenče) od nečistoće koju je naslijedio od svog oca i majke, neka voda odnese i poništi svu ljagu i oskvrnuće. Gledaj dobro, o naša Gospo, da pročistiš njegovo srce i život kako bi mogao voditi tih i miran život u ovome svijetu; (...) jer si majka i dama bogova, jedina vrijedna dara pročišćenja kojega si imala davno prije početka svijeta" (Mackenzie, 2013: 211). Božica Chalchiuhtlicue, dakle, smatrala se božicom koja upravlja rođenjem, a djeca su se krstila kako bi dobila njezinu zaštitu. "Kao milosrdna i dobrotvorna božica uz njenu se pomoć briše grijeh, uključujući i izvorni grijeh, "nečistoću" koju dijete nasljeđuje od roditelja." (Mackenzie, 2013: 211)

Poznati su i zapisi koji spominju sličan obred za zaštitu mrtvih pri prijelazu u zagrobni život. Te njezine aspekte kasnije je preuzela Artemida, a sličan obred donesen je u Meksiko iz Škotske, pri

čemu primalje daju djetetu okusiti vodu i potom tom vodom dodiruju njegovo čelo i usne uz zaziv za dug život.

Iako se sve do dolaska Isusa Krista obred krštenja naizgled pritajio, postoje teorije da je upravo on utjecao na nastanak mita o “istočnom grijehu” u Bibliji. Mit o grijehu sam po sebi nema biblijskih temelja, ali sumnja se kako je sveti Augustin za svojeg rada kao misionar reinterpreterirao mit o Adamu i Evi i unio u njega dio o istočnome grijehu. Moguće je da je motiv naslijeđenog grijeha ušao u njegov rad pod utjecajem stranih kultura i starih mitologija. Isto tako moguće je da je, pod utjecajem priča o “nečistoj krvi” i općenja žena s poganskim bogovima, upravo on Evu stavio u položaj vražje pomoćnice. Zmija, simbol grijeha, preko žene ulazi u život čovjeka, iako u prirodi za to naizgled nema razloga. Žene su u prvom valu promjena mitologija ostale pasivne, gotovo neprimjetne, a zemaljske žene vjeri su se priklanjale više jer su smatrale da moraju, nego što su to željele. Možemo li ih za to kriviti? Sjetimo se samo kako ih se cijelo to vrijeme “povezivalo s kultovima u kojima su dobivale “uloge svećenica, vračara i bludnica”, što, tvrdi autorica Matković-Vlašić (2001: 20) “objašnjava neumoljivost kojom im se zabranjivao pristup kultu u Jahvističkoj religiji”

5.3. Kršćanstvo i nove promjene fokusa

Dolazak kršćanstva potresao je postojeći uređeni poredak. Naime nakon jednog stoljeća priznavanja Boga koji vlada, koji vodi bitke i uništava vojske, pojavljuje se verzija Boga koji prašta, obećava ljubav i propovijeda mir. Nova propovijed lako je prihvaćena, a najveći zagovornici u prvim su stoljećima bile upravo žene. Za to postoji nekoliko razloga.

Kao prvi izdvaja se to što je Isus Krist u svome djelovanju okupljao žene jednako koliko i muškarce. Čak i ako ubrojimo sve promjene koje su prijepisom nastupile posljednja dva tisućljeća, Kristova riječ unijela je dobrodošlu promjenu u način na koji je riječ Božja tretirala drugi spol.

Čuvena je anegdota o bludnici koju su doveli pred Krista ne bi li je osudio. “Bludnica” o kojoj je riječ vrlo je vjerojatno bila samo žrtva životnih okolnosti, s obzirom na to da su običaji tog doba nimalo suptilno preferirali muževe. Muškarci u braku veoma su lako mogli tražiti rastavu, koji put i samo usmenim putem, a zbog razloga koji su varirali od “preljuba”, preko “sumnje na preljub” pa sve do “ručak nije bio dobar”. Nakon otpusta žena nije imala izbora nego da se vrati obitelji ili živi na ulici. Mnoge obitelji “okaljane” nisu ni htjele primiti natrag, pa je osoba u takvom položaju imala malo šanse za preživljavanje i nerijetko se događalo da pribjegu prostituciji kao jedinom izvoru zarade.

Kad su, dakle, pred Krista doveli bludnicu, zahtijevali su od njega da je osudi po pravilima Starog Zakona - kazna za prekršaj bila je smrt kamenovanjem. I tu dolazimo do čuvene rečenice: "tko je od vas bez grijeha neka baci kamen prvi." Simbolika tih riječi seže dublje od same situacije. Sustav koji je dosad osuđivao i kažnjavao konačno je izazvan. Kristova rečenica nije samo izazov licemjerju, ono je i dozvola - žena je prihvaćena, čak i sa svojim grijehom.

To nije jedina situacija u kojoj je Krist stao u obranu suprotnoga spola. Na pitanje apostola kako da se nose s bludnim mislima ako žena nosi oskudnu odjeću, Krist im poručuje neka si - iskopaju oči. Bolesna žena na dnu sinagoge, koja je ondje sjedila kako ne bi okaljala "čiste", pozvana je u zajednicu. Isus joj prilazi i ne samo da je liječi, već je i simbolički poziva u središnji molitveni dio. Poruka je jasna - žena više ne pripada na dno sinagoge, već u njen glavni dio, bok uz bok s ostalima.

Samo krštenje, isto tako, značajno je ne samo kao jedna od glavnih obilježja vjere već i zbog činjenice da se događa bez posrednika. U svijetu u kojem ženi bez dopuštenja muža ili oca nije bilo dozvoljeno ni izaći iz kuće, krštenje je bilo izravan poziv da sama odabere želi li postati dio vjerske zajednice. Takav izbor zasigurno je bio ogroman korak u svijetu u kojem izbora generalno nije bilo, i nešto što je za žensku populaciju onog vremena bilo posebno značajno.

Ne čudi činjenica da su upravo žene u vrijeme prvih progona kršćana bile najveći zagovaratelji vjere. S obzirom na to da se radilo o vremenu prije uvođenja crkvene strukture, žene su propovijedale i držale misna slavlja u vlastitim domovima. Malo je bilo mjesta u kojima je žena imala toliko autonomije koliko u vlastitom kućanstvu, pa su upravo kućni saloni bili prvi prostori za okupljanje zajednice i širenje božje riječi. Slična situacija ponovit će se kasnije u povijesti, ali više o tome bit će riječ u sljedećem poglavlju.

Neki dijelovi Svetog Pisma, iako zapisani, još se dugo nisu poštovali i za njihovo prihvaćanje prvo je moralo doći do izvjesnih društvenih promjena. Primjer toga su Prvi i Drugi izvještaj o stvaranju.

Prvi izvještaj o stvaranju govori sljedeće: "Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku svoju on ga stvori, muško i žensko stvori ih (Biblija: Pos 1;27)". Drugi izvještaj, koji je nastao kasnije, nosi nekoliko ključnih razlika u razumijevanju priče o postanku svijeta. Po drugoj verziji čovjek je stvoren prije ostatka svijeta, i postavljen je za čuvara rajskog vrta (vrlo vjerojatno ovo se odnosi na nastanak klera kao "čuvara" vjere). Za temu ovog rada najznačajnija promjena svakako je ona vezana za stvaranje muškarca i žene. "I reče Jahve, Bog: "Nije dobro da čovjek bude sam; načinit ću mu pomoć kao što je on. (...) Od rebra što ga je uzeo čovjeku napravi Jahve, Bog, ženu pa je dovede čovjeku. Nato čovjek reče: "Gle, evo kosti od mojih kostiju, mesa od mesa mojega! Ženom neka se zove, od čovjeka kad je uzeta.'" (Biblija: Pos 2; 18, 22-23)"

Kao što se vidi iz priloženog, žena se tek naknadno pojavljuje kao podređena muškarcu, umjesto kao njegova ravnopravna partnerica. Ovdje se gotovo sigurno radi o utjecaju okoline i činjenici da je zapis nastao u doba prelaska s matrizma na patrijarhat.

Zanimljivo je što se ova razlika nakratko spominje u *Novom zavjetu*. Kad farizeji Isusa pitaju o rastavama i pravu otpuštanja žene, on zabranjuje da muž bude jedini s ovim pravom. Novi Zavjet govori sljedeće: “Zar niste čitali da ih je Stvoritelj, kada ih u početku stvori, ‘stvori muško i žensko’, i da je rekao: ‘Zato će čovjek ostaviti oca i majku te će prionuti uz ženu svoju, pa će oboje biti samo jedno tijelo?’ Prema tome, oni više nisu dva, nego jedno tijelo. Dakle, što je Bog sjedinio, neka čovjek ne rastavlja.”

Nije sve bilo idealno - žene su i dalje bile prezrene i određeni dijelovi Biblije interpretirali su se na način koji je odgovarao vladajućima. Neki od zapisa odraz su načina na koji se živjelo prije više od 2000 godina. Usporedimo li, ipak, način propovijedanja u Novom i Starom Zavjetu, napredak je jasno vidljiv.

Brojni su zapisi o ženama koje su pratile Krista na njegovom putovanju - bibličari danas malo-pomalo nalaze sve više tragova ženske prisutnosti u Novom zavjetu. Bilo da se radi o pretvaranju ženskih imena u muška (što je vidljivo pri prijevodima ili po čudnim jezičnim oblicima koji pritom nastaju - ime Junia u dotad nepoznat oblik Junas/Junianus) ili činjenici da se na brojnim mjestima spominju “apostoli (po imenu) i žene”, ili pak jednostavnoj činjenici da su prijevode i zapise biblije uvijek pisali muškarci, velik dio Biblije promijenjen je i izgubljen.

6. Ista religija, drugačija vremena

6.1. Sudar istoka i zapada

Nakon ustaljivanja monoteističkih sustava, svijet se nastavio kretati naprijed. Narodi su se mijenjali i stapali, a njihove kulture i običaji miješali su se s njima. Prizma kroz koju se religija definirala ovisila je o društvenom uređenju nekog naroda. U određenom razdoblju veći se naglasak stavljao na prikladne dijelove, pa su primjerice motiv božje osvete i umiranje starih religija bili naročito popularni u doba inkvizicije².

Promjena vjere uzrokovana je promjenama u društvu, pa su stara pravila dobivala nove interpretacije. Položaj žena, recimo, promijenio se u dodiru s arapskim narodima. Njihove supruge, iako bez mnogo prava, u trenu sudara kultura uživale su veću slobodu i poštovanje svojih supružnika od žena osvajača. Naglasak je i kod jednih i kod drugih bio na čednosti, ali tamo gdje su Europljani još skrivali svoje žene i zabranjivali im gotovo ikakav kontakt s vanjskim svijetom, Arapi su svoje žene pokazivali kao statusni simbol. I one su bile podvrgnute strogim pravilima, ali u minimalno boljim uvjetima i mogućnošću da razviju vlastite hobije (koliko god limitirane) i ostvare kakvu-takvu komunikaciju s društvom. Posljedica toga bile su učenije, profinjene žene koje su bile zadovoljnije kvalitetom života. Europljani su ostali šokirani - veoma brzo poprimili su slična obilježja u vlastitim običajima. Iako i dalje u podređenom položaju, ženski uvjeti života postali su povoljniji. Istovremeno se u Bizantu počeo širiti kult Majke Božje, što dodatno pogoduje stvaranju kulta djevičanstva i slike "idealne" žene.

6.2. Progoni vještica i problematika zdravstvenog sustava

Jedan od zasigurno najmračnijih razdoblja nove ere vjere bili su progoni vještica u drugoj polovici 15. stoljeća. Sistematizirani genocid koji je targetirao "nepoželjne" žene. Pravosudni postupak bio je nepostojeć ili nemoguć, a procjenjuje se da je život sveukupno izgubilo između 100 000 i milijun žena. "Svaka vremenska nepogoda, svaka bolest ili iznenadna smrt, a nerijetko i zavist ili pohlepa, poslužili su susjedima, prijateljima ili čak rođacima da neku ženu okrive da je vještica". Dokazi često i nisu bili potrebni - riječ svjedoka smatrala se dovoljnom. Optužbe koje bi danas zvučale smiješno - lijevanje s vragom, letenje na metli, bacanje kletvi - bili su samo neki od mnogih razloga da se one koji se nisu uklapali u sliku idealnog društva ukloni iz slike. Posljednja je "vještica"

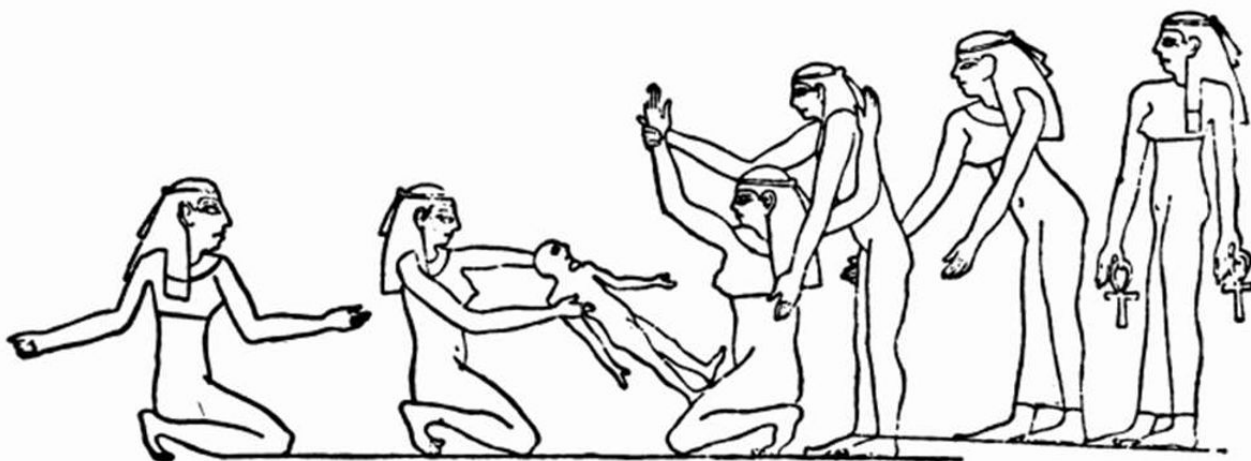
---

²Crkveno-državni istražni i kazneni sud koji je djelovao u katoličkim zemljama od 13. do 18. st.

osuđena 1749. godine. “Bila je to nadstojnica jednog njemačkog samostana, no to je nije spasilo - bila je žena.” (Feldman, 2012: 118)

Osim strahovitih gubitaka života, na ovaj način živote je izgubilo i mnogo žena koje su nosile znanje, liječile travama, ili poznavale postupke vezane za ženski reproduktivni sustav. Vidarice i seoske liječnice tjeralo se da prekinu s praksom, a medicinske prakse dozvoljavale su se samo liječnicima - koji često za to nisu bili dovoljno kvalificirani.

Dokaze o zapostavljanju ženskog zdravlja mogu se jasno pratiti tijekom povijesti, od kojih su neki od najgorih zapisa oni o “histeriji”. Žensko reproduktivno zdravlje bilo je posebno ugroženo i često ga se krivilo za raznorazne više i manje točne dijagnoze, a upravo zastrašujuć broj žena i danas pati zbog manjka istraživanja orijentiranih na pojedince s ženskim reproduktivnim sustavom. Nevjerojatna je, recimo, činjenica da je rađanje na leđima i dalje uobičajena praksa čak i nakon što je dokazano da ležeći položaj otežava trudove i može produljiti proces, a stres na ženino tijelo veći je nego u, recimo, sjedećem ili klečećem položaju. Postoje brojni slikovni i pisani zapisi koji dokazuju da su žene još u starom Egiptu, ali i ranije, rađale zdjelicom prema dolje i u pratnji primalja. Praksa se promijenila nakon što se Kralj Louis XIV, koji je navodno volio gledati svoje ljubavnice dok rađaju, prigovarao što mu sjedeći položaj “zaklanja pogled”. Kad su se porodi počeli obavljati u bolnicama umjesto u domu doktori su također inzistirali na polegnutom položaju, zbog udobnosti doktora.

Slika 2. Egipatska pozicija pri rođenju

Izvor: Iflscience.com

6.3. Revolucije muškarcima, ženama crkva

Napredak znanosti potakao je ljude da se postupno odvoje od učenja Crkve. Unatoč naporima klera da cenzuriraju djelovanje znanstvenika, građanstvo je sve češće odgovore tražilo u “opipljivim” dokazima. Institucija Crkve gubila je na snazi, a previranja su se počela pojavljivati ne samo unutar znanstveno-vjerskih, već i unutar državnih uređenja.

Početak Francuske revolucije ostavio je vjernike u stupici - Crkva je službeno odvojena od države. Mise su zabranjene, svećenike se proganjalo, a bilo je i pokušaja da joj se u potpunosti zabrani djelovanje i natjera ljude da polože zakletvu vjernosti republici. Muškarci su se za to vrijeme fokusirali na borbu za priznanje svojih građanskih prava - korak na koji će žene morati pričekati još nekoliko stoljeća. Nije da nije bilo pokušaja - žene su protestirale i pomagale svojim muževima, sklapale dogovore i organizirale snage ne bi li ishodile bolji položaj sebi i svojim sugrađankama. Međutim, izvan nekoliko manjih uspjeha, situacija se za njih nije mnogo promijenila. Frustrirane i iznevjerene, još su se čvršće okrenule Crkvi.

Salon i dom u to su doba bili ženino carstvo, odnosno njezina domena, a gosti i ukućani morali su pokazivati poštovanje gospodarici kuće. Mnoge domaćice to su iskoristile ne bi li svoje domove pretvorile u sigurna mjesta, i nerijetko su upravo u svojim domovima organizirale misna slavlja i skrivale odbjegle svećenike.

I za vrijeme i nakon francuske revolucije učenja crkve preživjela su nastojanjima žena. Ista crkva koja je propovijedala da su žene vještice, vražje pomoćnice, podređene muškarcu i manje vrijedne, odjednom je nadu polagala u njih. “Ukratko, muškarci su bili prisiljeni prepustiti ženama “staru” religiju, ali im slobodu i jednakost nisu dali. Bila je to paradoksalna situacija: žene su branile crkvu koja je stotinama godina naučavala da su zle, pokvarene, slabe i sklone grijehu.” (Feldman, 2012: 173)

Muškarci su ovdje igrali manju, ali također značajnu ulogu. Isto onako kako ne možemo generalizirati sve žene kao marljive i drage svetice, ne možemo ni demonizirati sve muškarce. Mnogi od njih jednostavno su vodili svoje bitke - društvene norme tog vremena bile su drugačije negoli danas, i brojni običaji na koje se danas ne bi gledalo blagonaklono tada su bili svakodnevna pojava. Ipak, činili su što su mogli. Branili su gospodarice svojih domova i zalagali se za njih u slučaju problema s policijom. Ako bi žena bila uhićena, žalili su se policiji. Neki od njih počeli su uviđati logiku u onome što su žene govorile, i nastojali su osvijestiti svoje sunarodnjake o manjku prava i razlici između spolova. U tome nisu uspjeli, ali buđenje svijesti bio je prvi korak u borbi za ravnopravnost.

6.4. Industrijska revolucija i dva svjetska rata

Razvojem gradova i nestankom klasnog sustava položaj žene ponovno se mijenja. Tvornicama su potrebni radnici, kojeg god spola ili dobi bili. Žene i djeca plaćeni su manje, ali su plaćeni, pa mnoge žene grabe priliku i zapošljavaju se. Prehranjivanje obitelji postala je zadaća obaju supružnika, i ženin svijet širi se izvan salona i prostorija domaćinstva. Stav šire javnosti mijenja se s okolnostima. S nestajanjem staleža pojavljuje se nova svijest u umovima muškaraca tog doba. "Što se muškarac osjeća socijalno i ekonomsko moćnijim, s većim autoritetom igra ulogu pater familiasa. Suprotno tome, zajednička bijeda pretvara bračnu vezu u recipročnu vezu. Ni feudalizam ni Crkva nisu oslobodili ženu ropstva. Prije se u kmetsku događa prijelaz iz patrijahalne obitelji u autentično supružničku obitelj." (Beauvoir, 1976: 116) Vjera sve brže gubi na važnosti. U kaosu koji donosi industrijalizacija i prijetnja rata, ljudi se vjeri okreću jedino u molitvama.

Kraj Prvog svjetskog rata dočekaio je svijet podijeljen na pola. S jedne strane bili su muškarci, koji su bili zadovoljni postojećim poretkom i nakon kraja rata pokušali svijet vratiti "u normalu". S druge strane samostalnost koju su žene okusile potaknula ih je da se počnu boriti za svoja prava. Sad kad su znale da ih svijet treba, da mogu stajati bok uz bok muškarcima, odbijale su se vratiti u nametnute kalupe. Pokret feminizma polako prima korijenje, potihio ali sigurno dobiva oblik - a onda dolazi drugi svjetski rat, i svijet je ponovno bačen u kaos.

Situacija se prvo ponavlja, zatim postaje još gora. Žene preuzimaju tradicionalno "muške" poslove. Brinu za kućanstvo, rade, sudjeluju u pripremama za rat. Pridržavaju društva koja su u raspadu i stvaraju nove, čvršće temelje, temelje u kojem je svaki čovjek samodostatan i svaka osoba ima obvezu pomoći. Pomažu svojim muževima - brojne židovske žene spasile su svoje muževe pravovremenom reakcijom. Žene su opasnost osjetile dok su muškarci još vjerovali da će im sustav pomoći - navikle na funkcioniranje u svijetu muškaraca, bile su spremne spasiti svoje obitelji i potihio obavljati bitke koje su muškarci na bojištima ostavljali iza sebe. Žena - majka ponovno postaje žena - radnica, žena - glava kuće, žena - sposobna, i jednaka, i potrebna društvu. Potom dolazi kraj rata. I sukob, koji se tek počeo zahuktavati prije njegova početka, ponovno počinje gorjeti. Muškarci pokušavaju održati sliku idealnog svijeta kakav su zamislili. Društvo, koje je dosad žene trebalo, počinje ih ponovno gurati u pozadinu sad kad nisu potrebne. Ponovno se uzdižu simboli majčinstva, braka i podložnosti kao "idealu ženstvenosti".

Nastaje razdor - žene se odvajaju od tradicionalnih standarda. Više se ne mogu poistovjetiti s ulogom koja im se nameće. Stvaraju vlastite priče, spajaju se u pokrete, i, glasnije nego ikad, zahtijevaju svoja prava. "Margina svijeta nije povoljan položaj za nekoga tko ga želi ponovno

stvoriti: još jedanput, da bi se nadišlo zadano, treba biti duboko u njemu ukorijenjen. (...) Istini za volju, ne rađamo se kao geniji, nego to postajemo. A ženski položaj je do danas to postajanje činio nemogućim.” (Beauvoir, 1976: 155) Ovaj ih je put teško pokolebati. Feminizam uzima maha unatoč svim protivnim nastojanjima.

Jedna po jedna, države priznaju pravo glasa. Situacija se mijenja. U tom trenutku Crkva, koja je cijelo vrijeme potihom pratila iz pozadine, promiče neutralnost i priklanja se vladajućima. Protiv njenog utjecaja bori se sve više ljudi. *Deklamacija o plemenitosti i odličnosti ženskog spola*, koju citira Simone de Beauvoir (1976: 127), trudi se pokazati žensku nadmoć. “Preuzima stare kabalističke argumente: Eva znači Život, Adam znači Zemlju. Stvorena nakon muškarca žena je savršenija od njega. (...) Eva je u neznanju samo pogriješila, Adam je taj koji je zgriješio.” Ideali majčinstva i brige za dom postali su, i sve do danas ostali, važan dio narativa kojim kršćanska crkva, ali i mnoge druge religije, hrane svoje sljedbenike. Jednom kad su se muškarci vratili iz rata, kršćanska je zajednica naizgled poticala povratak starim vrijednostima, snu o idealnoj obitelji koju više nije bilo moguće ostvariti. Tradicionalni standardi 20. stoljeća bili su istovjetni crkvenima. “Ne može se izravno prisiliti ženu da na svijet donosi djecu. Moguće ju je jedino osuditi na situacije u kojima majčinstvo za nju predstavlja jedini izlaz: zakon i običaji joj nameću brak, zabranjuju se metode protiv začeća i pobačaj, zabranjuje se razvod.” (Beauvoir, 1976: 75) Društvo se, ipak, nepovratno promijenilo. Iako su mnoge obitelji ostale u zajednici, između njih i institucije crkve nastale brazde koju je vrijeme samo produbilo.

Vraćajući se u 21. stoljeće, možemo primijetiti kako su motivi tradicionalnog braka, odgoja djece i uzdizanja majčinstva i dalje snažni motivi u aktivnostima crkve. Jaz, koji samo raste, izraženiji je nego ikad. Vjera društva odraz je njegova uređenja i životnih stavova. Crkva je nužno na određeni način bila vezana za vlast. Stoljećima su crkveni službenici savjetovali kraljeve, kontrolirali mase, ton svojih propovijedi prilagođavali potrebama vladajućih. Kad su se žene pobunile protiv vlasti, napravile su i prvi korak prema odvajanju od ideala koje od njih očekuje vjerska zajednica.

Kako kaže Feldman (2012: 230), vrijeme u kojem živimo vrijeme je odumiranja patrijarhata, a muškarci su “sve češće frustrirani, zbunjeni i nezadovoljni, iznenađeni promijenjenim ponašanjem žena u braku, na poslu i u društvenom životu.” Dakle, što se događa u današnjem svijetu? Ima li mjesta za vjeru, i u kojem obliku?

7. Moderno doba

Čini se kako je 21. stoljeće presudno doba za razvoj religije, ali i vrijeme velikih promjena na područjima društvenog razvoja i misli o ulogama spola.

Svijet koji doživljavaju današnje generacije uvelike se razlikuje od svijeta u doba Kristova života. Vjera je, ipak, ostala ista. Motivi obitelji, djece, povratka tradiciji i sl. U današnje doba ponovno dobivaju na snazi, uzrokovani padom nataliteta razvijenih zemalja i straha crkvenih institucija od sve većeg odljeva vjernika. Romantizira se majčinski položaj žene, a tradicionalne obiteljske vrijednosti ponovno se uzdižu kao ideal u reakciji na liberalnost novog doba i borbu za jednakost LGBTQ zajednice. Motiv koji je sve do dolaska Krista bio guran u stranu u korist drugoga, “muško i žensko stvori ih”, sve se češće spominje kao glavni argument. U mnogim religijama dolazi do istog problema - iako se propovijeda mir, ljubav i jednakost, istovremeno se suptilno ističe privilegirani položaj kulta rađanja i djevičanstva.

Nažalost, ili nasreću, ženski prioriteti naočigled se mijenjaju. Mogućnost da se obrazuju i rade ženama je omogućila stjecanje dotad nepoznatog stupnja samostalnosti. Svijet koji se rapidno otvarao ispred njih nudio je slobodu van četiri zida doma, van tradicionalnih obveza rađanja i podizanja djece, a muškarac brzo postaje ne nužnost, već mogućnost. Revolt protiv sustava koji ih i dalje svrstava u iste okvire koje su nedavno napustile odražava se i u napuštanjima crkvene zajednice. “Taj ‘patrijarhalni Bog’ - feministice se pitaju kako bi se s njim žene mogle identificirati kad je on produžena ruka muških autoriteta i legitimizira njihovu diskriminaciju, potlačivanje i nasilje nad ženama. (...) Da li su pisci starozavjetnih knjiga poznavali i sami takvoga Boga, ili ih je rukovodio “muški interes” da zabilježe samo muške, a ne i ženske crte, posreduju samo muške simbole i epitete za Boga Staroga ili onoga Novog zavjeta?” (Gruenfelder, 1988: 35)

Postavlja se pitanje - ako bog “otac” nema spol, zašto ga ne spominjemo i kao majku? Zašto je majčinstvo i djevičanstvo i dalje ideal čistoće i dobrote, sad kad više nismo u prapovijesnim okvirima? Sve više žena ne može se pronaći u vjeri zbog dubinskih ideja koje propovijeda, a koje su nerijetko naglašene vlastitim interesima klera. Generacija Z bilježi najveći broj nereligioznih žena u povijesti. “Vjernici, Ali van institucije Crkve” postaju sve češća pojava, a mnogi radije sami prakticiraju vjeru i traže svoj put do božanskog.

Jedan od problema na koji žene najčešće nailaze u svojem traganju za Bogom manjak je uzora s kojima bi se mogle poistovjetiti. Djeвица Marija, koja je dugo slovila za simbol ženskog ideala, više ne zrcali ženske želje i potrebe u današnjem svijetu. Teško se povezati s manifestacijom ženstvenosti kad nas ona iznova veže za zastarjelu ideju zajednice i obitelji. Žena koja traži ljubav

drugih i sebe same, ravnopravnost spolova i osobno ostvarenje van podizanja obitelji sve češće pribjegavaju starijim božicama i alternativnim religijama. Simboli Atene, Perzefone³ i drugih božica ponovno stječu popularnost kao motivi u modernoj književnosti i umjetnosti općenito, ali ni one ne nude uvijek ono što žene traže. Stoga se suvremene žene okreću drugim opcijama.

7.1. Neopaganizam

Svaka žena na svijetu ima vlastitu priču. Njen spol nije istovjetan njezinu iskustvu i osjećajima, okruženje nije isto kao ono drugih žena. Judith Butler (1990: 19) o tome kaže: “Žene su, čak i u množini, postale nezgodan izraz, mjesto osporavanja, uzrok tjeskobe. (...) Ako jest žena, to zacijelo nije sve što jest: izraz nije iscrpan (...) zato što se rod ne konstituira koherentno ili konzistentno u različitim povijesnim kontekstima te zato što se križa s rasnim, klasnim, etničkim, spolnim ili regionalnim identitetima. Na kraju je nemoguće izdvojiti “rod” iz političkih ili kulturnih sjecišta u kojima se stalno proizvodi i održava.”

Ostaje postaviti pitanje što je to u današnjem svijetu “žena”. Van majčinstva i obitelji, van kućanstva i okvira u kojima je dosad bila zarobljena, žena otkriva unutarnju snagu u područjima koja su joj dosad bila “zabranjena”. Fascinantna fenomen koji se pojavljuje identifikacija je moderne žene sa ženama u povijesti - vješticama, čarobnicama, muškaračama, histeričnima i svima koje je povijest prezrela. Simbol ženske snage postaju upravo one žene koje povijest nije mogla utišati. Žene kojih su se muškarci bojali, koje su se odbile prilagoditi okvirima vremena, njihove priče iskapaju se, slave i cijene.

Slijedeći njihove stope, sve je prominentnija pojava prakticiranja neopaganizma.

Neopaganizam, krovni izraz za raznoliku skupinu novih religijskih pokreta, figuru božica često stavlja u primarnu ulogu. Dijeli se na više grana, od kojih su poznatije Wicca (“vješticarstvo”) i helenski rekonstrukcionizam (koja se usredotočuje na bogove i božice antičke Grčke).

Paleći svijeće i aktivno sudjelujući u obredima osoba koja prakticira nada se stupiti u vezu s božanskim bez posredstva klera. Ističe se vlastita snaga i proaktivnost, a odnos između čovjeka i boga/bogova često je opušteniji nego što je to bivalo u tradiciji. Ovisno o grani kojoj pripadaju, vjernici često odabiru božanstvo s kojim se poistovjećuju, ili su otvoreni za ideju postojanja više božanstava koji će sami “odabrati” kojem vjerniku prići. Osim njih, važnu ulogu kod neopaganskih praksi igra i uloga trostruke božice.

---

³ Božice grčke mitologije, nap. aut.

Tri aspekta (djevojke, majke i žene) božice prikazuju se mjesecom u tri faze ciklusa.

Slika 3. Simbol trostruke božice

Izvor: neo-paganism.org

Ponekad su ove faze predstavljene prikladnim drevnim božanstvima (npr. Perzefona, Demetra i Hekata⁴) a ponekad se štiju općenito kao prikazi različitih faza života ili spoznaje. “Nedavno se mnoge od tih tradicija namjerno šire kako bi odbacile ideje o rodnom esencijalizmu i prihvatile niz identiteta. Za neke neopagane, istraživanje onoga što ženstvenost i muškost znače u današnjem društvu važno je proširenje vjerskog uvjerenja i način da se uključe ljudi koji su se osjećali odbačenim od drugih vjerskih zajednica.” (Internetski izvor, skup izvora o neopaganizmu).

Još jedna zanimljiva novost stvaranje je “kulta” ekofeminizma kkoji predstavlja mješavinu između načina života i vjere, ne toliko religija koliko ideologija. Nakon nalaska starih izvora i buđenja svijesti o početcima religije, određen broj žena vraća se prirodi kao “početnoj točki” religioznosti. Poistovjećuju se s primarnim ženskim elementima stvaranja i uništavanja, sirovoj, neobuzdanoj snazi koju vide reflektiranu u svijetu oko sebe. Svoju vezu s nebeskim ne traže u “osobi” boga, već u cjelokupnoj energiji majke zemlje kojoj se vraćaju. Pokret je privukao iznenađujuć broj sljedbenika, a popularizirao se i i dalje raste putem društvenih mreža.

---

⁴ Božice grčke mitologije, nap. aut.

7.2. Izumiranje tradicije, novi svjetski poredak

Kako tvrde Forbes i Le Monde, zabrinjavajući trend manjka brakova u današnjim razvijenim državama možda je izravna posljedica ženskog gubitka zanimanja za vjeru. Pojava promjena u stavu mladih žena izravno se kosi s i dalje tradicionalno okrenutim mladićima. Mladi muškarci, zadovoljni postojećim stanjem, ne vide razlog za promjenu, pa se sve više muškaraca diljem svijeta deklarira kao konzervativno. Vjera je, naročito katolička, usko vezana uz tradiciju - primjer možemo vidjeti i u samoj Hrvatskoj, a slična situacija prisutna je i diljem svijeta.

Žene, s druge strane, postaju sve slobodnije - i u vjerskom, i u političkom smislu. Sve je manje vjernica i sve više liberalno orijentiranih djevojaka, koje ne streme istim ciljevima kojima su stremile generacije prije njih. Ova pojava sama po sebi nije nužno ni negativna ni pozitivna - ali mogla bi se negativno odraziti na budućnosti mnogih država.

Brak u današnjem svijetu više nije nužan, ne na način na koji je bio prije dvije ili tri tisuće godina. Svaki je čovjek, neovisno o spolu, sposoban živjeti samostalno, bez "dozvole" ili pratnje drugoga. Brakovi se više no ikad prije sklapaju iz ljubavi, i stoga ih ima - manje.

Ako se politički ideali i općeniti stavovi kose, veoma je vjerojatno da si osobe ni u romantičnom smislu neće odgovarati. Brojne publikacije (*Bloomsbury, Boston university, The Guardian, Medium...*) izdale su dugačke članke o manjku djece uzrokovanih manjkom brakova, koji su pak uzrokovani razlikom u mišljenjima. Jednostavnih odgovora nema - ili će se ideologije u bližoj budućnosti ponovno poklopiti, ili će se nastaviti trend izumiranja naroda. Južna Koreja posebno se bori s ovim problemom, i predviđa se da će država bez brzog rješenja za 50 godina ostati prazna.

Žene žele partnere, osobe koje će im biti podrška i pomoć, ali i samostalne osobe koje neće od njih očekivati da preuzmu kućanske poslove jer je tako "ispravno". Većina žena danas radi isto koliko i muškarci, i pomisao da će one jedine usto održavati i kućanstvo postaje im sve manje prihvatljiva. Mlađe generacije sve češće iskazuju nezadovoljnost priučenom nesposobnošću muškaraca koji su još odrastali u tradicionalnim obiteljima, i koji s održavanjem takvog poretka nemaju nimalo problema. A ako su opcije brinuti za dvoje djece umjesto za muža i dijete, ili ostati sam - samoća odjednom ne zvuči tako loše.

Napredak se događa i u zatvorenijim muslimanskim zemljama, iz kojih se sve češće javljaju žene, ali i muškarci, koji podižu glas protiv vjerske opresije i kulta djevičanstva. Za primjer mogu poslužiti dva romana objavljena početkom novog tisućljeća koja su stekla svjetsku slavu su, a to su Ayaan Hirsi Alijeva *Djeвица u kavezu* i Khaled Hosseini-ijinih *Tisuću žarkih sunaca*

8. Zaključak

Proučavajući povijesni razvoj religija, zaključuje se kako su promjene vjere izravno povezane s promjenama u ljudskom životu. Čovjek, koji je jednom ovisio o volji prirode i hirovima svijeta, postupno dobiva hrabrost i njegov se pogled na božansko mijenja. Stvara božanstva “na svoju sliku”, zamišlja ih kao slične sebi, a vladajuće klase preuzimaju i koriste religiju ne bi li ostale držale u poslušnosti. Elementi ženskih božanstava izbrisani su, preuzeti i promijenjeni, a narativ je uzdizao one ženske attribute koji su odgovarali društvu u tom trenutku razdoblja. S razvojem društva, ipak, čini se kako se štovanje ženstvenosti ponovno probija u svijet. Hoće li se ovaj trend nastaviti, i kako će on utjecati na budućnost društva - ostaje tek za vidjeti.

8. Literatura

1. Mackenzie, D.A. (2013); Mitovi pretkolumbovske Amerike, Donald A., Cid-Nova d.o.o.
2. Matković-Vlašić Lj. (2002.); Žena i crkva, Multigraf, Zagreb
3. Wesel U. (2004); Mit o matrijarhatu;; SCARABEUS
4. Miles R. (2009.); Ženska povijest svijeta; Novi Liber 2009.,
5. Magezis J. (2001.); Ženske studije, Editio Civitas
6. Gruenfelder A.M. (); Feministička teologija ili “Smrt patrijahalnoga Boga”, hrčak; URL: <https://hrcak.srce.hr/33809> (pristupljeno 30.5.2024.)
7. KATIČIĆ R. (2012.); MAJKA MILOSRĐA IZMEĐU SLAVENSKOGA POGANSTVA I KRŠĆANSTVA; Nešto zabilježaka oko Marijina kulta u Biskupiji kod Knina,, Beč, 2012., Institut za slavistiku
8. Dr. Feldman S. (2012.); Sudbina Evinih kćeri,; ArTresor naklada, Zagreb
9. Armstrong, K. (2005.) Kratka povijest mita
10. Butler, J. (1990.) Nevolje s rodom; Ženska infoteka
11. De Beauvoir, S. (1976.); Drugi spol, Naklada Ljevak
12. Alexa Mary Rodell, “The great Mother’s hearthbeat: Drumming to heal the Sister Wound”
13. From Kali to Mary to Neopagan goddesses, religions revere motherhood in sometimes unexpected ways, Allysa Beall, Boston 2023.
14. Biblija; N.N.
15. Stockman S.B. (2015.); Daughters of Yahweh: Recovering the deep feminine from the Yahweh complex; URL: <https://www.proquest.com/docview/1709458644/fulltextPDF/A6A299CE0340425BPQ/1?accountid=44407&sourcetype=Dissertations%20&%20Theses> (pristupljeno 15.6.2024.)
16. Excellent C. (2023.); The liberation of women and girls as the liberation of Mother Earth: A theological discourse; URL: <https://www.proquest.com/docview/2814658887/7C7AF35F96244A71PQ/109?accountid=44407&sourcetype=Scholarly%20Journals&parentSessionId=f9ZOwn%2BTwDpu4IWpV0xx%2FwXA4UmwoISJepInR8bItZw%3D> (pristupljeno 4.6.2024.)
17. Stier-Van Essen, V. (2018); Thou Shalt Transgress: An Archetypal Exploration of Eve; URL: <https://www.proquest.com/docview/2043511086/7C7AF35F96244A71PQ/152?accountid=44407&sourcetype=Dissertations%20&%20Theses> (pristupljeno 9.6.2024.)

18. Raddeker, H.B. (2014); Goddess 'Remembered'? Pure Origins in the Historical Metanarrative of Goddess Feminism; URL: <https://www.proquest.com/docview/1649119435/A48FA073FA674A20PQ/2?accountid=44407&sourcetype=Scholarly%20Journals> (pristupljeno 19.6.2024.)
19. Yongfeng, H., Qionge G. (2023.); Women Become Immortal through the Use of Procreation Ability: A Study on the Fertility Concept of Female Alchemy; URL: <https://www.proquest.com/docview/2829847508/A48FA073FA674A20PQ/41?accountid=44407&sourcetype=Scholarly%20Journals> (pristupljeno 19.6.2024.)
20. Amina, I. (2024.); Ancient Feminine Archetypes in Shi'i Islam; URL: <https://www.proquest.com/docview/2930984941/BA1CB6A6E45E42A2PQ/10?accountid=44407&sourcetype=Scholarly%20Journals> (pristupljeno 12.6.2024.)
21. Suman, C. (2017.); Women, Serpent and Devil: Female Devilry in Hindu and Biblical Myth and its Cultural Representation: A Comparative Study; URL: <https://www.proquest.com/docview/1869850340/82312E6E19DD49A6PQ/1?accountid=44407&sourcetype=Scholarly%20Journals> (pristupljeno 19.6.2024.)
22. Chia, L. (2018.); Women's Circles and the Rise of the New Feminine: Reclaiming Sisterhood, Spirituality, and Wellbeing; URL: <https://www.proquest.com/docview/2002773188/A48FA073FA674A20PQ/395?accountid=44407&parentSessionId=DL6wjNrvvM9bz8D0hn6Q%2BNLmbMQ0LuldMm5AAEoJd5s%3D&sourcetype=Scholarly%20Journals> (pristupljeno 6.6.2024.)
23. Shekhinah: The divine feminine; Myjewishlearning.com; URL: <https://www.myjewishlearning.com/article/the-divine-feminine-in-kabbalah-an-example-of-jewish-renewal/> (pristupljeno 22.6.2024.)
24. The bizzare reason women started giving birth on their backs; Storkhelpers.com, 2022.; URL: <https://www.storkhelpers.com/blog/entry/the-bizarre-reason-why-women-started-giving-birth-on-their-backs/> (pristupljeno 16.6.2024.)
25. Doyle White E (2024.); Wicca; Britannica.com; URL: <https://www.britannica.com/topic/Wicca>
26. The Gender Gap in Religion Around the World (2016.); Pewresearchcenter.org; <https://www.pewresearch.org/religion/2016/03/22/the-gender-gap-in-religion-around-the-world/> (pristupljeno 16.6.2024.)

27. Burge P.R. (2022.); With Gen Z, Women Are No Longer More Religious than Men; Christianity.com; URL: <https://www.christianitytoday.com/news/2022/july/young-women-not-more-religious-than-men-gender-gap-gen-z.html> (pristupljeno 14.6.2024.)
28. Osterman J. (2014.); Velike mezopotamske božice; URL: <https://hrcak.srce.hr/file/199344>
29. WHY ARE WOMEN OPTING OUT OF MARRIAGE AROUND THE WORLD? (2023.); The Houston University; URL: <https://uh.edu/news-events/stories/2023/january-2023/011123.php> (pristupljeno 21.6.2024.)
30. Hong Fincher L (2024.); Fighting back: why women are rejecting marriage in China, Bloomsbury.com; URL: <https://www.bloomsbury.com/uk/discover/bloomsbury-academic/blog/featured/fighting-back-why-women-are-rejecting-marriage-in-china/> (pristupljeno 19.6.2024.)
31. Curl, M. (2019.); Healthy Birth Practice #5: Avoid Giving Birth on Your Back and Follow Your Body's Urge to Push; National library of medicine; URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6503902/> (pristupljeno 21.6.2024.)
32. Feldon, J. (2022.), Is King Louis XIV The Reason Why Women Mainly Give Birth Lying Down?; URL: <https://www.iflscience.com/theres-a-really-creepy-reason-why-women-mainly-give-birth-lying-down-64107>
33. Beall, A., From Kali to Mary to neopagan goddesses, religions revere motherhood in somewhat unexpected ways; theconversation.com; URL: <https://theconversation.com/from-kali-to-mary-to-neopagan-goddesses-religions-revere-motherhood-in-sometimes-unexpected-ways-204869>
34. The Goddess, the divine geminine; Neo-paganism.org; URL: <https://neo-paganism.org/the-divine-feminine/>

9. Popis slika

1. Slika 1.: Venera iz Laussela
2. Slika 2.: Egipatska pozicija pri rođenju
3. Slika 3.: Simbol trostruke božice